

ЩОДО ПИТАННЯ ПРИПИНЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Припинення екологічних правовідносин у правовій літературі раніше детально не аналізувалося й окремо не досліджувалося. Однак зазначену проблему можна віднести до однієї з актуальних і доволі складних.

Деякі автори дають визначення припиненню окремих екологічних правовідносин. Так, наприклад, Андрейцев В.І. дав визначення припинення права власності на природні ресурси, згідно з яким зазначене явище розглядається як юридично значимі дії, які спрямовані на припинення повноважень власників на землю, надра, води, ліси, об'єкти природно-заповідного фонду [1, с.64]. З наведеного можна зробити висновок про необхідність окремого розгляду припинення екологічних правовідносин як цілісного та складного правового явища.

Метою цієї статті є вивчення припинення екологічних правовідносин як специфічного правового явища, виявлення його характерних рис та моменту припинення окремого екологічного правовідношення.

Екологічні правовідносини являють собою єдність юридичних прав і обов'язків їх суб'єктів, оскільки будь-яке правовідношення – це відношення між суб'єктами з приводу об'єкта, що розглядається крізь призму взаємних прав і обов'язків [2, с.281].

Екологічні правовідносини, як і будь-які інші, обумовлюють необхідність застосування різних форм захисту. Захист правовідносин має на меті не стільки збереження їх самих, скільки забезпечення втілення принципів, правових цінностей, покладених в основу конкретного екологічного правовідношення, що реалізуються в змісті суб'єктивних прав і юридичних обов'язків суб'єктів екологічних правовідносин.

Однією з форм захисту екологічних правовідносин може бути їх припинення. Мається на увазі припинення конкретного правовідношення за тих, передбачених законодавством підстав, що у своїй суті базуються на неналежному виконанні природокористувачами своїх обов'язків.

Як правове явище, припинення екологічних правовідносин розкриває свою сутність через відповідні властиві йому функції, серед яких можна виокремити функцію припинення правового зв'язку, превентивну та охоронну функції. Перша – полягає у розірванні правового зв'язку між учасниками конкретного правовідношення, тобто у вичерпанні прав і обов'язків, що складають його зміст. Конкретні фізичні чи юридичні особи втрачають правовий статус учасників окремого екологічного правовідношення.

Зміст превентивної функції розкривається через обмежене коло підстав припинення окремих правовідносин. Проте незважаючи на це, вказана функція не втрачає своєї важливості. Більшість правових норм має попереджувальний вплив на свідомість людей вже під час простого ознайомлення з ними [3, с.261]. Як зазначає Жариков Ю.Г., норми застереження – це, по суті, норми перетинання, що погрожують погіршити стан порушника шляхом обмеження, призупинення чи припинення доступу до природних ресур-

сів [3, с.261]. Законодавче закріплення підстав припинення екологічних правовідносин, а саме: порушення умов спеціального природокористування, використання природного ресурсу всупереч встановленим цілям, систематичне невнесення плати за спеціальне природокористування – певним чином утримує природокористувача від порушення відповідних вимог. Зазначені підстави припинення конкретних правовідносин у цьому разі виступають як небажані для природокористувача наслідки його поведінки. В цьому аспекті припинення конкретних екологічних правовідносин виконує й виховну роль.

Охоронна функція припинення проявляється в тому, що, як було зазначено раніше, вказане правове явище можна розглядати як один з засобів захисту правових цінностей, покладених в основу конкретного екологічного правовідношення.

Природокористування є основним найпоширенішим серед інших екологічних правовідносин. Самі екологічні правовідносини є збірним поняттям, оскільки самих по собі екологічних правовідносин немає, а існують їх окремі види. Насамперед, можна розрізнити такі види правовідносин: земельні, водні, гірничі та інші – залежно від того, з приводу якого природного об'єкта ці відносини виникають. Виокремлюють також правовідносини з приводу приналежності використання, відновлення як кожного окремого природного ресурсу, так і охорони довкілля в цілому. Виділяють й інші різновиди екологічних правовідносин, наприклад, із забезпечення екологічної безпеки та ін. Але найбільш яскраво сутність екологічних правовідносин проявляється у відносинах з природокористування.

Зміст будь-яких екологічних правовідносин складають відповідні суб'єктивні права й обов'язки їх учасників. Правовідносини є реалізацією закріпленої правовою нормою моделі поведінки, що складається з відповідних прав і обов'язків суб'єктів [4, с.59].

Сутність припинення правовідносин полягає у повному вичерпанні прав та обов'язків цих суб'єктів. З припиненням конкретного екологічного правовідношення як особливого правового явища пов'язані відповідні права та обов'язки їх суб'єктів. Особливо виразно це виражено у правовому регулюванні відносин з землекористуванням. Одним з обов'язків будь-якого землекористувача, відповідно до Земельного кодексу, – це підвищення родючості ґрунтів і збереження інших корисних властивостей землі [5, ст.96]. У випадку порушення цього обов'язку орендодавець може застосувати такий засіб захисту права на земельну ділянку, як вимагати відновлення стану земельної ділянки, який існував до порушення прав, що передбачено ч.3 п. «б» ст.152 Земельного кодексу [5]. Цей обов'язок землекористувача, у тому числі орендаря, закріплений зазначеною статтею як один із засобів захисту прав громадян та юридичних осіб на земельні ділянки. Оскільки обов'язком будь-якого природокористувача є підтримання якості природного ресурсу в належному стані під час природокористування (ст.96 п.2 Земельного кодексу [5], ст.44 Водного кодексу [6] та ін.), то станом, який існував до порушення прав власника або землекористувача, можна вважати стан природного ресурсу, який за своєю якістю не гірший за той, в

якому конкретний природний об'єкт було надано природокористувачеві. Це витікає з того, що земельна ділянка або будь-який інший природний ресурс, який надається у користування, повинен відповідати тому якісному стану, в якому він придатний для використання його природокористувачем за відповідною метою. Так, наприклад, Законом «Про оренду землі» [7, ст.22] передбачено зобов'язання орендодавця передати у користування земельну ділянку у стані, що відповідає умовам договору оренди, та придатну для використання за цільовим призначенням. Процес землекористування, як і кожне інше природокористування, пов'язаний з вилученням корисних властивостей відповідного природного ресурсу і їх використанням в інтересах конкретного природокористувача. Цей процес зазвичай призводить до погіршення стану природного ресурсу, зокрема землі. Тому поресурсовим законодавством (в тому числі і ЗК) передбачено вищезгаданий обов'язок щодо здійснення дій, спрямованих на підтримання якості природного ресурсу під час відповідного природокористування. Оскільки законодавством не роз'яснюється, що слід вважати «станом, який існував до порушення прав власника або землекористувача», то з наведеного можна зазначити, що таким станом є стан земельної ділянки, в якому її якість не гірша за ту, в якій перебувала відповідна земельна ділянка до передачі її конкретному землекористувачеві. Зазначений вище засіб захисту права фізичних чи юридичних осіб на відповідний природний ресурс закріплений лише у Земельному кодексі [5]. Доцільним було б включення до відповідного поресурсового законодавства, до складу обов'язків відповідних природокористувачів, окрім існуючого обов'язку по підтриманню якості природного ресурсу в належному стані, й обов'язку щодо повернення природного ресурсу в стані, не гіршому за той, в якому його було надано конкретному природокористувачеві.

Припинення зазначених екологічних правовідносин не у всіх випадках є одномоментним актом. Так, наприклад, Закон України «Про оренду землі» [7] у ст.26 п.1 передбачає як підставу припинення відповідних правовідносин випадок закінчення терміну, на який було укладено договір. Однак у випадку неналежного виконання орендарем своїх обов'язків, орендодавець має право витребувати від орендаря вчинення відповідних дій, наприклад, сплати орендної плати, відновлення якості земель та ін. Тобто, орендодавець має право не припиняти з орендарем відповідні правовідносини до моменту задоволення своїх законних вимог, які пов'язані з виконанням орендарем своїх обов'язків як суб'єкта відповідних екологічних правовідносин з землекористування.

У наведеному випадку, припинення зазначеного екологічного правовідношення має продовжуваний характер. Оскільки саме припинення не реалізується одномоментно, зі з'явленням такої підстави як закінчення строку, на який було укладено договір; появу цієї підстави можна вважати початком реалізації процесу припинення правовідношення. Сам цей процес припинення екологічного правовідношення складається з відповідних прав та обов'язків його суб'єктів. До їх складу входить і право орендодавця вимагати від орендаря здійснення певних дій та обов'язку орендаря виконати від-

повідні дії. Фактично, після появи підстави припинення зазначених відносин оренди, правовідносини з використання земельної ділянки для потреб орендаря вичерпуються. Тобто вичерпуються права орендаря не у повному обсязі, а лише та їх частина, яка безпосередньо пов'язана з задоволенням інтересів природокористувача, з яким був пов'язаний його вступ до відносин оренди землі. До таких прав можна віднести: право самостійно господарювати, право використовувати у встановленому порядку для власних потреб наявні на земельній ділянці загальнопоширені корисні копалини місцевого значення (торф, лісові угіддя, водні об'єкти, інші корисні властивості землі).

Відповідно до викладеного, зміст екологічних правовідносин зазначеної оренди землі з моменту виникнення згаданої підстави змінюється в обсязі прав та обов'язків відповідних суб'єктів. Правовідношення, що існує в такому зменшеному обсязі прав та обов'язків, має залежний від первинного, обслуговуючий характер, оскільки воно пов'язане з головним правовідношенням. До складу останнього входять ті права та обов'язки, що витікають із безпосереднього інтересу орендаря щодо використання земельної ділянки.

З наведеного вище можна зробити висновок, що припинення конкретного екологічного правовідношення є особливим правовим явищем, яке можна визначити як правовий наслідок реалізації передбачених законодавством чи договором юридичних фактів. Припинення окремих екологічних правовідносин, як вже було зазначено, може мати як одномоментний, так і продовжуваний характер. Все залежить від того, належно чи не належно були реалізовані природокористувачем його обов'язки. Визначення характеру припинення вказаного правовідношення має значення для встановлення моменту його припинення.

Виходячи з того, що сутність будь-якого правовідношення (в тому числі й екологічного) полягає у взаємному зв'язку прав та обов'язків їх суб'єктів [8, с.38], моментом припинення окремого екологічного правовідношення такого, як наприклад природокористування, доцільно вважати – повне вичерпання всіх без виключення прав та обов'язків, що становлять зміст конкретного правовідношення.

Перспективними напрямками подальших розвідок у галузі припинення екологічних правовідносин є дослідження особливостей припинення екологічних правовідносин залежно від їх виду та конкретних підстав.

Список літератури: 1. Андрейцев В.І. Екологічне право: Курс лекцій: Навч. посібн. для юрид. ф-тів. і вузів. К., 1996. 2. Асененок Г.А. Земельные правоотношения в СССР. М. 1958. 3. Жариков Ю.Г. Особенности предупреждения экологических правонарушений //Экологическое право. 2003. №6. 4. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношениях. М., 1974. 5. Земельний кодекс України від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III //Відомості Верховної Ради (ВВР). 2002. № 3-4. Ст.27. 6. Водний кодекс України від 6 черв. 1995 р. № 213/95-ВР //Відомості Верховної Ради (ВВР). 1995. № 24. Ст.189. 7. Про оренду землі: Закон України від 6 жовт. 1998 р. № 161-XIV // Відомості Верховної Ради (ВВР). 1998. № 46-47. Ст.280. 8. Общая теория права и государства: Учебник/ Под ред. В.В.Лазарева. 2-е изд., перераб. доп. М. 1996.

Надійшла до редакції 07.09.04